

Richard Wagner Sveitsissä

Teksti ja kuvat: Klaus Billand

I. Tulevaisuuden taideteos – Richard Wagner ja Zürich

Richard Wagner oleskeli poliittisena pakolaisena Zürichissä yhdeksän vuotta. Nämä vuodet olivat hänen elämänsä tuotteliainta aikaa. Todellisessa luomishuimassa hän määritteli uudestaan käsityksensä taiteesta ja taiteilijana olemisesta. Myöhemmin tavamerkitseksi muodostunut sanonta ”tulevaisuuden musiikki” syntyi hänen aikakautta mullistavasta teoksestaan ”*Das Kunstwerk der Zukunft*” (Tulevaisuuden taideteos, suom. huom.). Wagner työskenteli Zürichissä myös neliosaisen teoksensa *Nibelungin sormus* parissa ja siellä hän aloitti 150 vuotta sitten modernin musiikin sävellyksellä teokseensa **Tristan ja Isolde**. Siellä, Limmat-joen rannalla, kirkastui Wagnerille toukokuussa 1853 myös ensimmäistä kertaa idea omista musiikkijuhlista. Kaikessa tässä oli Zürichin kotiseutumuseolle ja Zürichin musiikkitieteelliselle instituutille riittävästi syytä *Museum Bärengassessa* järjestettävään erikoisnäyttelyyn tämän poikkeuksellisen taiteilijan merkittävimmistä vuosista, 150 vuotta hänen Zürichistä lähtönsä jälkeen. Näyttely oli Bärengassella Zürichin sydämessä avoinna marraskuuhun 2008.

Selviytyttyään nipin napin vangitsemiselta Dresdenin toukokuuhun vallankumouksen jälkeen saapui silloin 36-vuotias kuninkaallisen Saksin hovikapellimestari Richard Wagner Zürichiin 28. toukokuuta 1849. Täällä hän joutui viettämään yhdeksän vuotta poliittisena pakolaisena, yhdeksän uudelleen orientoitumisen vuotta, jotka kuuluivat hänen elämänsä kaikkein merkittävimpiin niin taiteilijana kuin ihmisenä. Zürichistä muodostui koekenttä, jossa hänen vanhat ideansa kypsyivät ja uusia syntyi ja konkretisoitui. Kapellimestarin työn ohessa Wagner kirjoitti kiivasta tahtia taideteoreettisia kirjoituksia, draamatekstejä ja sävellyksiä. Toukokuussa

1853 järjestettiin Zürichissä itse asiassa ensimmäiset Wagner-musiikkijuhlat.

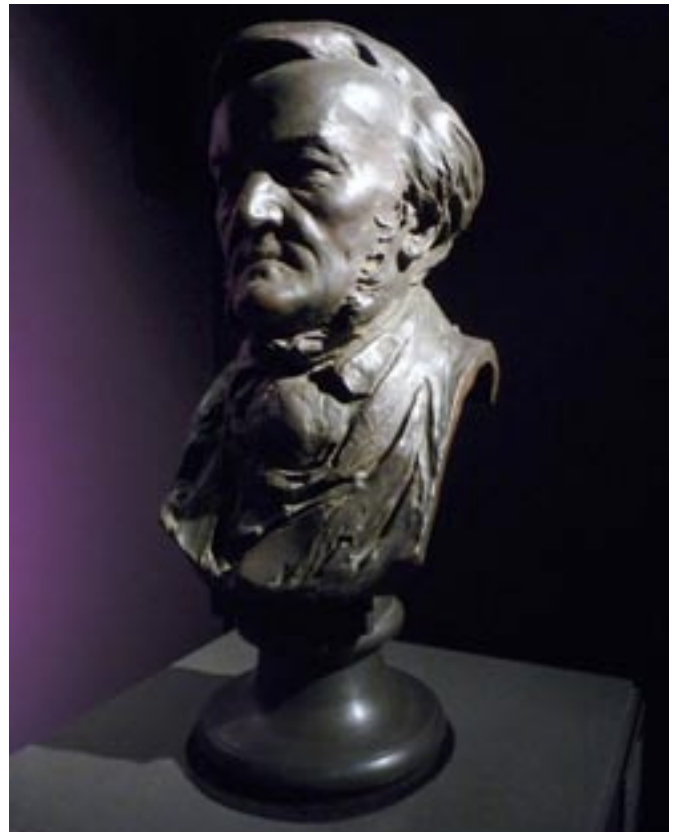
Näyttelyn suojelijana toimi Saksan liittotasavallan kunniakonsuli Zürichissä, tohtori **Peter Stüber** ja se avattiin Zürichin festivaalien yhteydessä 2008. Heti näyttelyn aluksi sai näytellyssä kävijä lähietäisyydeltä nähdäkseen synn Wagnerin pakoon ja turvapaikanhakuun – Dresdenin epäonnistuneen kapinan puubarrikadit toukokuulta 1849. **Klaus Dröge**, joka on kirjoittanut näyttelyn esitelyjulkaisuun mielenkiintoisen artikkelin otsikolla ”*Richard Wagners Schaffen in Zürich: ein Überblick*” (Katsaus Richard Wagnerin taiteelliseen työhön Zürichissä – suom. huom.) jakaa Wagnerin vuodet Zürichissä kolmeen pai-

nopisteaalueeseen: Ensimmäinen vaihe (1849-51), jona aikana hän keskittyi musiikkiteoreettisiin kirjoituksiin, joista ensimmäisenä syntyi heinäkuussa 1849 valmistunut ”*Die Kunst und die Revolution*” (Taide ja vallankumous – suom. huom.). Tänä aikana syntyi myös keskeinen kirjoitus ”*Das Kunstwerk der Zukunft*”, jonka piti muodostaa kolmas osa teoksesta ”*Die Künstlerschaft der Zukunft*” (Taiteilijan tehtävä tulevaisuudessa – suom. huom.), mutta joka viime mainittu teos sai väistyä vuoden 1849 lopussa aloitetun teoksen ”*Wieland der Schmied*” (Seppä Wieland – suom. huom.) tieltä. 1850 syntyi pseudonyymillä K.Freigedank julkaistu ”*Das Judentum in der Musik*” (Juutalaisuus musiikissa – suom. huom.) ja syyskuusta 1850 tammikuuhun 1851 kirjoitti Wagner laajinta ja merkittävintä Zürichissä syntyneistä reformiteksteistään, teosta ”*Oper und Drama*”.

Toisen vaiheen (1851-1857) keskipisteenä oli näyttämöteos *Nibelungin sormus*, jonka tien alun perin Weimarin oopperalle suunnitellusta sankarioopperasta ”*Siegfrieds Tod*” (Siegfriedin kuolema – suom. huom.) vuodelta 1848 Sormus-tetralogiaksi vuonna 1851 hän kuvasi kirjoituksessaan ”*Mittheilung an meine Freunde*” (Tiedonanto ystäväilleni – suom. huom.). Vuoden 1853 helmikuussa saattoi Wagner julkaista neljä Zürichissä yksityisesti painettua kappaletta Ring-runoelmastaan, runoelman kaksi viimeistä osaa tosin vielä nimellä *Nuori Siegfried* ja *Siegfriedin kuolema*. Vasta vuonna 1856 hän päätyi lopullisiin nimiin *Siegfried* ja *Jumalten tuho*. Vuoteen 1853 osuivat myös ensimmäiset Wagner-musiikkijuhlat siinä mielessä, että hän johti Zürichin konserttiansa puitteissa *Rienzin* rauhanmarssin

Museo Bärengasse Zürichissä.

Mathilde Wesendonckin ja Wagnerin rintakuvat museo Bärengassen näyttelyssä.

sekä osia *Lentävästä hollantilaisesta*, *Tannhäuserista* ja *Lohengrinista* esitellen ohjelmavihkossa näihin teoksiin kohdistuvia ohjelmallisia selityksiä. Kolmatta vaihetta (1856 loppu–1858) leimasi Wagnerin työ kolmiosaisen näyttämöteoksen *Tristan ja Isolden* parissa, josta hän mainitsi ensimmäisen kerran kirjeessään Franz Lisztille vuonna 1854. Elokuun 17. päivänä 1858 lähti Wagner yllättäen Zürichistä ikään kuin pakoon **Minna Wagneria** ja niin *Sormus* kuin myös *Tristan* tulevat muualla valmiiksi. Mutta Zürichissä syntyi vielä idea näyttämöteokseen *Parsifal*.

Harvoin esillä pidetyt käsikirjoitukset, harvinaiset nuottipainokset, arkipäivän esi- neet kuten Wagnerin kangasmallit, kirjoituspöytä tai kultainen kynäpidike samoin kuin kuvat ja musiikki-instrumentit antavat kävijälle mahdollisuuden sukeltaa tämän suuren taiteilijan ja säveltäjän elinaikaan. Näyttelyesineiden temaattisesti ja optisesti täydellinen esillepano oli vaikuttavaa. Muutamia Wagnerin aikalaisia Zürichissä pääsivät myös esille. Näytteillä on ”Määräys kapellimestari Richard Wagnerin ja professori **Gottfried Semperin** vapauttamisesta tehtävistään” 22.6.1849 sekä ensimmäinen ja toinen ilmiantokirje Richard Wagnerista touko- ja kesäkuulta 1849. Zürichin passiluettelosa vuodelta 1849 on ainoa autenttisesti dokumentoitu merkintä Wagnerin pituudesta, 166,5 cm. Nähtävillä on myös Zürichin yleisen musiikkiihdistyksen 19.6.1851 myöntämä kunnia diplomi säveltäjälle, siis Wagnerin Zürichin kauden ensimmäisen luomisvaiheen ajalta. Useiden Zürichin lauluseurojen kunniakirja heinäkuulta 1853 vahvistaa, että Wagner oli kaupungissa tähän ai-

kaan suosionsa huipulla sekä kapellimestarina että säveltäjänä. Silmään osui myös jalokivin koristeltu kultasormus, jonka Wagner lahjoitti oppineelle kaupunginkirjuri- le **Johann Jacob Sulzerille**, joka kuului hänen parhaisiin ja uskollisimpiin ystäviinsä Zürichissä. Sulzer auttoi häntä varsin epäbyrokraattisesti saamaan passin, jonka avulla hän pääsi matkustamaan Sveitsiin. Samoin Wagnerin suhde **Mathilde Wesendonckiin**, syntyisin **Agnes Luckemeyer**, on esitetty rintakuvien – L. Keiserin vuodelta 1860 oleva Mathilden marmorinen rintakuva on lainattu Richard Wagner-museosta Luzernista ja **Lorenz Gedonin** tekemä Wagnerin pronssinen vv.1880-1884 (valettu postuumisti) Zürichin keskuskirjastosta – ja muutamien muiden dokumenttien avulla vaikuttavasti. Erityisen mielenkiintoinen on tässä yhteydessä amerikkalaista tuotantoa 1850-luvulta olevat kultainen sulkakynä kultaisine pidikkeineen ja mustepulloineen, jotka Wesendonckit lahjoittivat Wagnerille 1854. Tämä ”ehtymättömän kirjoitusvoimainen” sulkakynä teki hänestä ”taas kalligrafisen pedantin”, kuten **Franz Liszt** asian ilmaisi. Tällä kynällä Wagner halusi kirjoittaa puhtaaksi *Reininkullan* partituurin. Luonnollisesti Wagnerin merkittävimmät musiikkiteolliset kirjoitukset, erityisesti Zürichin ensimmäisen vaiheen ajalta, ovat hyvin edustettuina näyttelyssä. Näiden joukossa on alkuperäinen *Tulevaisuuden taideteoksen* 4.11.1849 päivätty käsikirjoitus, jonka Bayreuthin Richard Wagner-säätiön kansallisarkisto on lukuisten muiden esineiden ohella lainannut näyttelyyn. Näyttely antaa hyvin tietoa Wagnerin ystävyyssuhteista Zürichin ajalta samoin kuin

hänen kirjeenvaihdostaan merkittävien muusikoiden kanssa.

Museo Bärengassen kuvankauniiseen Rokoko-musiikkisaliin on toteutettu ääni-installaatio, joka johdatti vierailijan 150 vuoden takaiseen musiikki-iltaan. Tämä installaatio on ilmestynyt myös CD-levynä. Lajaan ja hyvin kuvitetun näyttelyjulkaisun ”*Tulevaisuuden taideteos – Richard Wagner ja Zürich (1849-1858)*” (Verlag Neue Zürcher Zeitung), on laatinut Laurenz Lütteken – vuodelta 2001 Zürichin yliopiston professori – Eva Martina Hanken avustuksella. Julkaisu ja kattava oheisohjelma täydentävät värikäästi toteutetun juhlanäyttelyn ”kokonaisu- tapahtumaksi”.

Näyttely antoi sekä informatiivisen että intensiivisen kuvan tämän leipzigiläisen säveltäjän luomisajasta ja elinoloista Zürichin vuosina ja osoitti samalla, kuinka tämä aika leimasi ratkaisevasti hänen tulevaa taiteellista kehitystään.

II. Villa Wesendonck ja ”Asyl”

Vuosina 1853-1857 rakennutti Zürichiin Wuppertal-Elberfeldistä Saksasta muuttanut tekstiilikauppias **Otto Wesendonck** herraskartanon silloin vielä itsenäiseen Engen kuntaan Zürichin kupeessa. Talosta oli hieno näkymä Zürichin järvelle. Talosta tuli sen aikaisen Zürichin henkisen eliitin tapaamispaikka. Richard Wagner, Gottfried Semper, **Conrad Ferdinand Meyer**, **Gottfried Keller** ja monet muut olivat usein nähtyjä vieraita talossa. Jo vuonna 1847 oli Otto Wesendonck tutustunut eräissä häissä wuppertalilaiseen Agnes Luckemeyeriin. Heidän kih-

lautuessaan vuotta myöhemmin hän pyysi tätä ottamaan häämatkalla 1844 laventautiin kuolleen edellisen vaimonsa nimen Mathilde. Wagner tutustui Wesendonckeihin hotelli Baur au Lacissa saavuttuaan turvapaikkaansa Zürichiin. Aikaa myöten Zürichissä Mathildesta tuli Wagnerin muusa. Wagnerin täyttymättömästä rakkaudesta Mathildeen tuli Schopenhauerin filosofian (teos *Maailma tahtona ja mielteenä*) ohella hänen ”kätevästä välityönä” *Tristan ja Isolden* eräs motiivi. Uutena vuonna 1857 luovutti Wagner Mathildelle Villa Wesendonckissa tälle omistetun *Tristanin ja Isolden* sävellysuonnoksen, nuotinnettuaan jo sitä ennen viisi Mathilden runoa, jotka jälkeensä siirtyivät musiikin historiaan nimellä ”*Wesendonck-laulut*”.

Villa Wesendonckin suunnitteli kuuluisa arkkitehti Leonhard Zeughaar. Taidepuutarhuri **Theodor Froebel** laati talon ympärille upean puiston, nykyisin se tunnetaan nimellä Rietepark, talon vuonna 1871 Saksaan palanneilta Wesendonckeilta hankittuun perheen mukaan. Puiston pinta-ala on 67.000 neliometriä ja sen alueella sijaitsee Villa Wesendonckin lisäksi muitakin historiallisia rakennuksia: Remise, Park-Villa Rietepark ja Villa Schönberg.

Wesendonckit antoivat Wagnerin ja hänen vaimonsa Minnan käyttöön erityisesti heitä varten sisustetun Villa Wesendonckia vastapäätä sijaitsevan ristikkotalon, jota myöhemmin kutsuttiin ”Asyliksi”, turvapaikaksi. Rakennus ei valitettavasti ole säilynyt alkuperäisessä muodossaan, joskin alimmassa kerroksessa sijaitseva elegantti puukaiveruksen koristeltu herrojen salonki kuvastaa edelleen Wagnerin ajan ylellistä elämää.

Nykyisin Villa Wesendonckissa sijaitsee Euroopan ulkopuolista taidetta esittelevä Museo Rietberg. Käynti siellä on myös hyvin palkitseva. Se on ainoa aasialaista, afrikkalaista, amerikkalaista ja Oseanian taidetta esittelevä museo Sveitsissä. Talossa sijaitsee myös laaja käsikirjasto. Vuonna 2007 avattiin Villa Wesendonckin viereen maan alle rakennettu arkkitehtien **Alfred Grazioli** ja **Adolf Krischanitz** suunnittelema lisärakennus ”Smaragd”, jossa pidetään hyvin näkemisenarvoisia Euroopan ulkopuolisen taideteen kiertäviä näyttelyitä.

III. Tribschen-museo Luzernissa

Tribschenin Richard-Wagner-museo sijaitsee kauniilla paikalla kukkulalla Vierwaldstätterjärven rannalla lähellä Luzernia. Kuva idyllisestä, valkoisesta kolmikerroksisesta rakennuksesta vihreine ikkunaluukkuineen ja punaisine Sveitsin lippuneen on jokaiselle Wagnerin ystäväille ennestään tuttu. Luzernin kaupungin julkaisemasta virallisesta museokirjasta (Michael Riedler ja Fritz Schaub: *Richard Wagner – Seine Zeit in Luzern – Das Museum in Tribschen*) selviää muun muassa, että säveltäjä tunsi jo ennen muuttoaan Luzerniin hyvin Luzernin ympäristöineen, sil-

lä hän oli vierailullut siellä jo neljä kertaa, ensimmäisen kerran elokuussa 1850. Luzernissa hän otti ajatuksissaan osaa *Lohengrinin* ensi-iltaan Weimarissa, kuten hän kertoo teoksessaan ”Elämäni”, seuraamalla kellokädessä ”tarkalleen alkamishetken ja oletetun loppumishetken”. Hotelli Schweizerhofissa Wagner esitti aviopari Wesendonckille näytteen *Tristan ja Isoldesta*, jonka hän sai valmiiksi neljännellä käynnillään Luzernissa. 7. syyskuuta 1859, siis Sveitsissä vietettyjen pakolaisuusien päätteeksi, Wagner lähti Luzernista ja matkusti Pariisiin oleskellen matkalla vain lyhyen aikaa Wesendonckien luona Zürichissä ja ystävänsä Sulzerin luona Winterthurissa.

Pitkänäperjantaina 30. maaliskuuta 1866, ollessaan laivamatkalla Vierwaldstätterjärven yhdessä seuralaisensa **Cosima von Bülowin** kanssa, löysi Wagner erään maatilan. Hän solmi pian tilan omistajan yliluutnantti Walter am Rhynin kanssa vuokrasopimuksen tilasta 3.000 frangin vuosivuokraa vastaan. Wagnerin viides ja siis viimeinen oleskelu Luzernissa alkoi siten 1. huhtikuuta 1866 ja kesti 22. huhtikuuta 1872 saakka, jolloin hän tunnetusti muutti Bayreuthiin. Luzernin vuosista tuli enimmäkseen onnellisia ja niin ikään tuottelaita, muutamien alun hämminkien jälkeen. Nimittäin hänen suhteensa Cosima von Bülowiin, joka tuolloin oli vielä naimisissa **Hans von Bülowin** kanssa, laillistettiin vasta elokuussa 1870 protestanttisessa Luzernin Matteus-kirkossa toimitetussa häätseremoniassa. Tribschenissä syntyivät helmikuussa 1867 heidän tyttärensä **Eva** ja kesäkuussa 1869 poika, Wagnerin perijä **Helferich Siegfried Richard**, joka oli tuleva myöhemmin Bayreuthin musiikkijuhlien johtaja. Tribschenin ovet olivat avoimena vieraille ja siellä kävikin hienoja vieraita, kuten Bayernin kuningas **Ludwig II**. **Friedrich Nietzsche** vieraili talossa peräti 23 kertaa ja hänelle olikin oma huone ylemmässä yläkerroksessa. Myös Franz Liszt, **Peter Cornelius**, pianisti **Josef Rubinstein**, musiikkitieteilijä **Edouard Schuré** ja Gottfried Semper vierailivat Tribschenissä. Wagner ylläpiti suurta hovia ja pientä eläintarhaa, jossa asustivat muun muassa riikinkukot Wotan ja Fricka. Kuuluisa koiransa Russ oli myös aina läsnä.

Kiertokävely talon alakerroksessa tuo kävijän välittömästi takaisin Wagnerin elinajkaan. Elegantissa, järvelle antavassa salongissa on vielä nytkin näyttelyn huomiota herättävin ja arvokkain esine, niin kutsuttu Erard-flyygeeli, jonka Winifred Wagner myöhemmin lahjoitti lapsilleen. Se oli alun perin pariislaisen pianotehtailija Pierre Erardin lesken lahja Wagnerille ja piano ilmestyi Wagnerin Asyliin Zürichin Engen toukokuun 3. päivänä 1858. Wagner käytti flyygeiliä Venetsiassa ja 1859 hotelli Schweizerhofissa Luzernissa, otti sen mukaansa sitten Pariisiin, Wieniin, Müncheniin, Tribscheniin ja Bayreuthiin. Tristanin 2. ja 3. näytös kajahtivat ensimmäistä kertaa tällä flyygeelillä!

Erään koristeellisen, Wagnerin ajalta peräisin olevan pienen pöydän vieressä on myös

kuuluisa nojatuoli, jossa säveltäjä antoi usein valokuvata itsensä. Wagnerin ajalta ovat peräisin myös kaksi alabasterista ja pronssista tehtyä petrolilamppua. Nähtävillä on myös kuningas Ludwig II:n lahjoittama koristeellinen, böömiläinen kannellinen kolpakko ja luonnollisesti useita maalauksia, kaiverruksia ja painokuvia, jotka tuovat mieleen Cosiman Richardista tekemän muistikirjamerkinnän: ”kuvat ovat minulle rakkaampia kuin kirjat”. Heti nykyisen kassahuoneen – jota Wagner aikoinaan käytti makuuhuoneenakin – takana olevaan vihreään työhuoneeseen on sijoitettu osa Wagnerin kirjastosta. Wagner työskenteli täällä Ludwig II:n lahjoittaman Bechstein-sävellyspianon ääressä. Aikaisemmassa kirjastossa ja ruokailuhuoneessa voi ihailla Wagnerin vaatekappaleita Tribschenin ajalta, muun muassa tummanruskeaa samettitakkia, pitsiröyhelöistä samettipaitaa, kotitakkia ja samettitibarettia. Wagner pukeutui samettiin ja silkkiin, koska hän oli yöruusun vuoksi allergiainen villalle ja puuvillalle. Huomionarvoisia ovat myös kipsivalos Wagnerin oikeasta kädestä ja hänen kuolinnaamionsa. Koska venetsialainen kuvanveistäjä **Augusto Benvenuti**, joka asui Palazzo Vendraminin lähellä, oli Wagnerien tietämättä valmistanut useita kuolinnaamioita, ei kukaan voi sanoa varmuudella, mikä naamioista on ”alkuperäinen”. Ensimmäistä ylempää kerrosta asui Cosima viiden lapsensa **Blandinen**, **Danielan**, **Isolden**, **Evan** ja **Siegfriedin** kera. Täällä on nykyisin nähtävillä musiikki-instrumenttikokoelma, mutta myös viittauksia **Arturo Toscaninin** vierailuihin ja musikaaliseen toimintaan Tribschenissä. Tärkeä on luonnollisesti myös ensimmäiseen ylempään kerrokseen johtava portaikko. Joulukuussa 1870 oli Wagner säveltänyt salaa pienen serenadin Cosiman 33-vuotispäiväksi. **Hans Richter**, joka johti myöhemmin ensimmäisen *Ring*-syklin Bayreuthissa, harjoitti tämän Wagnerin ”Tribschen-idylliksi” kutsuman kappaleen 16 Zürichin teatteriorkesterin muusikon kanssa. Myöhemmin tämä teos tultiin tuntemaan nimellä *Siegfried-idylli*. Cosima oli syvästi vaikuttunut ja liikuttunut. Tämä lasten ”rappukäytävämusiikkisi” nimeämä kappale kuultiin päivän aikana useita kertoja...

Tribschenissä Wagner sai valmiiksi *Mestari-laulajien* partituurin ja sävelsi *Keisarimarssin* vuonna 1871. Täällä hän ryhtyi, 12 vuoden tauon jälkeen, työskentelemään jälleen *Nibelungin sormuksen* parissa ja sai valmiiksi *Siegfriedin* kolmannen näytöksen partituurin. Hän aloitti myös *Jumalten tuhon* sävellystyön, hista sai vielä valmiiksi ensimmäisen ja toisen näytöksen orkesteriluonnokset sekä kolmannen näytöksen sävellysuonnoksen. Jäähyväiset Tribschenille 1872 olivat koko Wagnerin perheelle samoin kuin heidän palveluskunnalleen haikeat.

Näin päättyi Richard Wagnerin aika Sveitsissä.

Suomennos Heikki Virri